

UDK: 316.772.5+65.011.8(497.7)

Datum prijema rada: 16.11.2011.

Datum prihvatanja rada: 20.12.2011.

STRUČNI RAD

EKONOMIJA
TEORIJA I PRAKSA
Godina IV • broj 4
str. 110–119

USPOSTAVLJANJE LIBERALIZACIJE I REFORME U SEKTORU ELEKTRONSKIH KOMUNIKACIJA U REPUBLICI MAKEDONIJI

Trajčevski Zoran¹

Carić Marko²

Arsov Boris³

Sažetak: Liberalizacija telekomunikacijskog sektora u Republici Makedoniji započela je 1996. godine donošenjem Zakona o telekomunikacijama i izmenama iz 1998. godine. Pravni okvir za potpunu liberalizaciju telekomunikacijskog tržišta postignut je Zakonom o elektronskim komunikacijama iz 2005. godine koji je harmonizovan sa novim regulatornim paketom Evropske unije iz 2002. godine.

Zakon o elektronskim komunikacijama obezbeđuje uslove za interkonekciju i pristup sa primenom principa transparentnosti i nediskriminacije, opredeljuje operatera sa značajnom tržišnom moći na relevantnim tržištima, postupak notifikacije. Isto tako, utvrđena su i pravila pod kojim će se organizirani resursi (radio-frekvencijski spektar) dobijati putem javnog tendera.

Vlada Republike Makedonije poseban akcenat stavlja na ubrzanje procesa liberalizacije, sa posebnim akcentom na korišćenje interneta i agresivno uvođenje konkurencije u svim segmentima telekomunikacija, iz razloga što je to preduslov za stvaranje tzv. „uključujućeg“ (inclusive) informatičkog društva, kojim osim što se stvaraju preduslovi za smanjenje digitalnog jaza, odnosno rapidnog povećanja u ekonomiji, poboljšanja socijalne i kulturne kohezije, stvaranje novih radnih mesta, smanjenje troškova za vođenje delovnih aktivnosti, ostvaruje se i osnovni cilj generalne politike Vlade, a to je iskorišćavanje benefita koji donosi proces globalizacije i mogućnost da Republika Makedonija zauzme svoje mesto na svetskoj karti umreženih ekonomija.

Ključne reči: globalizacija / liberalizacija tržišta / elektronske komunikacije / pravni okvir / privatizacija / konkurencija

¹ Savet za radiodifuziju, Republika Makedonija, e-mail: zoran.trajcevski@telekom.mk

² Univerzitet Privredna akademija u Novom Sadu, Fakultet za ekonomiju i inženjerski menadžment u Novom Sadu, Novi Sad, Čvečarska br. 2, e-mail: macaric@yahoo.com

³ Savet za radiodifuziju, Republika Makedonija, e-mail: borce.arsov@e-home.mk

UVOD

U Republici Makedoniji, telekomunikacijski sektor u proteklih petnaestak godina imao je dinamični rast, sa velikim investicionim ulaganjem. Započet je proces privatizacije javnog telekomunikacijskog operatera (Makedonski telekomunikaciji) i usaglašavanje domaće regulative sa regulativom Evropske unije. Transformacija telekomunikacijskog sektora od javnog, to jest od državnog u privatni, uspostavljanje adekvatne politike u ovom sektoru kao i podrška oko kvalitetnog pravnog okvira, bilo je postavljeno kao cilj Vlade zbog obezbeđivanja konkurentne regulatorne okoline koja vodi ka povećanim mogućnostima i većoj dobiti za ekonomiju i za korisnike.

Prvi koraci i aktivnosti za liberalizaciju i privatizaciju telekomunikacijskog sektora u Republici Makedoniji započeti su 1995. godine podelom tadašnjeg PTT-a u javno preduzeće za telekomunikacije (Makedonski telekomunikaciji) i javno preduzeće za poštanski saobraćaj (Makedonski pošti).

Postojeći javni telekomunikacijski operater (Makedonski telekomunikaciji) privatizovan je krajem 2000. godine prodajom 51% akcija kompaniji Matav Konzorcium iz Mađarske, koji je bio izabran kao pobednik među tri kompanije kroz međunarodni tender. U 2006. godini, Vlada Republike Makedonije prodala je još 9,9% svojih akcija Matavu, a 2% podelila je zaposlenima kompanije. Danas Vlada R. Makedonije poseduje 35,8% akcija, sa pravom na dividendu u Makedonskom telekomu AD Skopje.

U saglasnosti sa strateškim ciljem o uspostavljanju konkurencije u mobilnoj telefoniji, kroz međunarodni tender krajem 2001. godine izabran je Kosmofon, kompanija u vlasništvu grčkog telekomunikacijskog operatera OTE, koji je dobio koncesiju kao drugi mobilni operater. U martu 2007. godine austrijska kompanija Mobilkom dobila je licencu za trećeg mobilnog operatera u Republici Makedoniji, isto tako na međunarodnom tenderu.

PRAVNI OKVIR ZA USPOSTAVLJANJE LIBERALIZACIJE U OBLASTI ELEKTRONSKIH KOMUNIKACIJA

Liberalizacija telekomunikacijskog sektora započela je 1996. godine donošenjem Zakona o telekomunikacijama i promenama u njemu koje su izvršene 1998. godine. U ovom zakonskom rešenju zadržana su određena ekskluzivna prava postojećem javnom telekomunikacijskom operateru (Makedonski telekomunikaciji) u fiksnoj telefoniji i u infrastrukturi do kraja 2004. godine. U skladu sa Zakonom i Pravilnikom o obezbeđivanju univerzalnog servisa, postojeći javni telekomuni-

kacijski operater bio je obavezan da obezbedi univerzalni servis na celoj teritoriji Republike Makedonije.

Pravni okvir za potpunu liberalizaciju telekomunikacijskog tržišta postignut je novim Zakonom o elektronskim komunikacijama koji je stupio na snagu u martu 2005. godine i koji je u najvećem delu harmonizovan sa novim regulatornim paketom Evropske unije iz 2002. godine.

Potreba donošenja Zakona o elektronskim komunikacijama proizilazi i iz obaveze koju je preuzela Republika Makedonija prema Svetskoj trgovinskoj organizaciji da liberalizuje tržište telekomunikacijskog servisa, kao i od obaveza koje proizilaze iz Sporazuma o stabilizaciji i asocijaciji potpisanog između Republike Makedonije i Evropske unije, kojim je utvrđeno da će obe strane ojačati saradnju u oblasti elektronskih komunikacija, uključujući i klasične telekomunikacijske mreže i adekvatne elektronske audio-vizuelne prenosne mreže i pridružne servise. Neovisno od preduzetih obaveza na međunarodnom planu, postoji i opšta saglasnost i svesnost da je liberalizacija na tržištu telekomunikacijskih servisa neophodan uslov za brži razvoj drugih sektora makedonske privrede, kao i za brzo koraćanje ka informatičkom društvu.

Zakon o elektronskim komunikacijama obezbeđuje uslove za interkonekciju i pristup sa primenom principa transparentnosti i nediskriminacije, opredeljuje operatera sa značajnom tržišnom snagom na relevantna tržišta, izbor davaoca univerzalnog servisa, postupak notifikacije za pravna i fizička lica pre početka izgradnje javnih elektronskih komunikacijskih mreža i obezbeđivanje komunikacijskih usluga. Isto tako, utvrđena su i pravila pod kojim će se organizirani resursi (radio-frekvencijski spektar i numerički prostor) dobijati putem javnog tendera. Posebna pažnja je posvećena pravima krajnjih korisnika na servis elektronskih komunikacija. Pretplatničkim ugovorom treba precizno da se definišu kvalitet usluge koji se nudi, kao i mogućnost da se deo pretplate vrati ukoliko kvalitet ponuđenih servisa ne zadovoljava dogovoreni nivo.

Zakon o elektronskim komunikacijama izrađen je kombinovanim korišćenjem paketa Direktiva EU iz 1998. godine, novim paketom Direktiva EU iz 2002. godine, kao i najboljom praksom iz evropskog zakonodavstva.

Kreiranje ambijenta za razvoj liberalizacije telekomunikacijskog sektora završeno je izradom 45 podzakonskih akata koji proizilaze iz Zakona o elektronskim komunikacijama, a u nadležnosti su Agencije elektronskih komunikacija i već su doneti od strane Agencije. Treba posebno istaći da se telekomunikacijsko tržište razvija i menja, odnosno kako se menjaju uslovi na tržištu, tako i regulatorno telo (Agen-

cija) treba te promene aktivno da prati i na vreme da reaguje i interveniše preduzimanjem najrazličitijih mera, kao i odgovarajućim promenama u podzakonskim dokumentima.

Iz Zakona o elektronskim komunikacijama proizilazi obaveza Ministarstva transporta i veze o donošenju četiri podzakonska akta koja se uglavnom odnose na regulisanje telekomunikacija u uslovima ratnog i vanrednog stanja, kao i na implementaciju jedinstvenog evropskog broja za hitne pozive E112, koji su u procesu donošenja.

Što se tiče obezbeđivanja univerzalnog servisa, novim Zakonom o elektronskim komunikacijama ne postoji više obaveza da postoji javni telekomunikacijski operater koji obezbeđuje univerzalni servis. U skladu sa novim Zakonom, obezbeđivanje univerzalnog servisa može da vrši jedan ili više fiksnih ili mobilnih operatera. Davalac ili davaoci univerzalnog servisa mogu da budu određeni ili izabrani preko postupka javnog tendera organizovanog od strane Agencije za elektronske komunikacije.

Po donošenju Zakona, Ministarstvo transporta i veze izradilo je Strategiju o univerzalnom servisu. Ovom Strategijom, Ministarstvo je odredilo okvir vršenja univerzalnog servisa u tranzicionom periodu od dve godine od datuma stupanja na snagu Zakona, i odredilo je pravce za obezbeđivanje kontinuiteta u vršenju univerzalnog servisa na teritoriji Republike Makedonije.

U 2007. godini, Agencija elektronskih komunikacija raspisala je predkvalifikacijski tender za izbor davaoca univerzalnog servisa. U drugoj fazi izabrane su dve kompanije: makedonski Telekom i Kosmofon. Postupak za konačni izbor je u toku.

Posle donošenja Zakona o elektronskim komunikacijama 2005. godine napravljeno je nekoliko izmena zakona:

- U februaru 2007. godine napravljene su izmene u Zakonu (Službeni vesnik Republike Makedonije, br. 14/2007) kojim se dopunjuju odredbe koje se odnose na imenovanje i razrešenje direktora Agencije, a isto tako došlo je do značajnijih promena po pitanju trajanja rešenja o korišćenju radio-frekvencije (produžava se period korišćenja sa deset na dvadeset godina).
- Promene u maju 2007. godine (Službeni vesnik Republike Makedonije, br. 55/2007) odnose se na uvođenje krivične odgovornosti u delu odobravanja referentnih ponuda za odgovorna lica operatera (zatvorska kazna i zabrana vršenja delatnosti). Isto tako, ovim izmenama izvršeno je i usaglašavanje sa Zakonom o prekršajima. Ovim izmenama očekuje se značajno skraćenje

roka implementacije referentnih ponuda i ubrzan ulazak novih operatera u fiksnoj i mobilnoj telefoniji.

- Promene u avgustu 2008. godine (Službeni vesnik Republike Makedonije, br. 98/2008) odnose se na ukidanje koncesijskih ugovora fiksnom operateru i obama mobilnim operaterima u saglasnosti sa Zakonom o elektronskim komunikacijama i evropskom regulativom i praksom.
- Promene u junu 2010. godine (Službeni vesnik Republike Makedonije, br. 83/2010) odnose se na mogućnosti Ministarstva unutrašnjih poslova da sledi komunikacije bez sudskog naloga, ali ove odredbe su zamrznute od strane Ustavnog suda Makedonije u oktobru 2010. godine sve do konačne odluke suda.

Agencija za elektronske komunikacije posebno je bila aktivna u poslednjih nekoliko godina zbog zaokruživanja regulatornog okvira, donoseći veliki broj podzakonskih akata, koji proizilaze kao obaveza iz Zakona o elektronskim komunikacijama. Ove aktivnosti su bile vrlo značajne kako bi operateri mogli da predvide svoj budući rast i svoje aktivnosti, kao i za samu Agenciju, čime se direktno doprinelo obezbeđivanju formalnih uslova za zdravo konkurentsko poslovanje, zasnovano na načelima transparentnosti i efikasnosti.

Jedna od poslednjih nerealizovanih obaveza definisanih u Zakonu o elektronskim komunikacijama bila je realizacija Projekta *number portability*. Softver koji omogućava *number portability* počeo je da funkcioniše u septembru 2008. godine i time su se stvorili realni uslovi za povećanu konkurenciju u fiksnoj i mobilnoj telefoniji.

AKTIVNOSTI KOJE SE PREUZIMAJU DA BI SE OMOGUĆIO BRŽI RAZVOJ ELEKTRONSKIH KOMUNIKACIJA U REPUBLICI MAKEDONIJI

Nove generacije savremenih, dostupnih elektronskih komunikacijskih i informatičkih tehnologija, po prihvatljivim cenama za svakog korisnika, sa posebnim akcentom na korišćenju interneta – strateški su ciljevi koje želi da ispuni Vlada Republike Makedonije u idućem periodu.

Vlada Republike Makedonije poseban akcenat stavlja na ubrzanje procesa liberalizacije i agresivno uvođenje konkurencije u svim segmentima i na svim nivoima telekomunikacija iz razloga što je to preduslov za stvaranje tzv. „uključujućeg“ (*inclusive*) informatičkog društva, kojim osim što se stvaraju preduslovi za smanjenje digitalnog jaza, odnosno za rapidno povećanje u ekonomiji, poboljšanja socijalne i kulturne kohezije, stvaranja novih radnih mesta, smanjenja troškova za vođenje biznisa, ostvaruje se i osnovni cilj generalne politike Vlade Republike Makedonije

– iskorišćavanje benefita koji donosi proces globalizacije i zauzimanja mesta Republike Makedonije na svetskoj karti umreženih ekonomija.

U Republici Makedoniji već je postignut značajni napredak u uvođenju novih infrastrukturnih servisa i digitalnih aplikacija. Postignuto je smanjenje cena kod telekomunikacijskih servisa, povećana je dostupnost interneta (npr. projekat – *Wi-reless Macedonia*), povećana je konkurencija kod kablinskih operatera (77 kablinskih operatera), a time i prenos interneta, govora preko interneta (VoIP) itd.

Urađena je Nacionalna strategija za razvoj elektronskih komunikacija, u kojoj je poseban značaj dat obezbeđivanju univerzalnog servisa i njegove dostupnosti građanima. U strategiji je prioritet dat stvaranju ambijenta za obezbeđivanje konvergencije digitalnih tehnologija, a samim tim i stvaranju digitalne ekonomije kao preduslova za stvaranje informatičkog društva. Cilj strategije jeste smanjenje digitalnog jaza koji nastaje kao rezultat nedostatka pristupa info-komunikacijskim tehnologijama u pojedinim oblastima zemlje.

Započet je i završen veliki projekat za uvođenje jedinstvenog evropskog broja za hitne pozive E112. U tom projektu su uključene sve relevantne institucije u državi koje imaju veze sa ovom oblašću, a kao nosilac projekta (u stvari njegova zakonska obaveza) jeste Centar za upravljanje krizama.

Sa izvršenim izmenama u Zakonu o gradnji predviđa se olakšanje režima za izdavanje građevinskih dozvola kao ključnog faktora za brže i efikasnije građenje nove telekomunikacijske infrastrukture.

Zbog potpune liberalizacije telekomunikacijskog tržišta i jednakog tretmana svih telekomunikacijskih kompanija, po inicijativi Ministarstva finansija izvršene su izmene u Zakonu o javnim nabavkama. Sa ovim izmenama u zakonu predviđa se obavezna tenderska procedura od strane državnih organa pri izboru telekomunikacijskih servisa. Kao pozitivan primer navešćemo slučaj kada je odmah posle izmena Zakona u decembru 2007. godine Vlada Republike Makedonije na javnom tenderu za korišćenje servisa mobilne telefonije izabrala mobilnog operatera Kosmofon jer je ponudio najniže cene, iako Vlada ima svoje akcije kod drugog mobilnog operatera: T-mobajla.

Republika Makedonija je u 2007. godini dobila i trećeg mobilnog operatera. To je VIP operater (deo grupacije Mobilkoma, tj. austrijskog Telekom). VIP je započeo sa radom u septembru 2007. godine i već je na početku 2008. godine imao 8% korisnika sa tržišta u mobilnoj telefoniji, tj. 140.000 korisnika, čime se znatno povećala konkurencija na tržištu mobilne telefonije, kao i penetracija koja je u tom trenutku dostigla 80%. U maju 2008. godine potpisan je ugovor o strateškom part-

nerstvu između najvećeg mobilnog operatera u svetu VODAFONE i VIP. Ovo će dati jedan veoma jak podsticaj za dalji razvoj konkurencije u mobilnoj telefoniji u Republici Makedoniji.

Sa druge strane, prepreka ili barijera u razvoju liberalizacije mobilne telefonije u Republici Makedoniji moglo je da bude preuzimanje akcija grčkog telekomunikacijskog operatera OTE, koji je bio vlasnik mobilnog operatera u Makedoniji – Kosmofona od strane Dojče Telekom, a u isto vreme Dojče Telekom je bio vlasnik najvećeg mobilnog operatera u Makedoniji: T-mobajla. No, u martu 2009. godine, Dojče Telekom je prodao sve svoje akcije u Kosmofonu i sada je Slovenija Telekom 100% vlasnik ovog mobilnog operatera u Makedoniji.

Isto tako, odlukom Agencije elektronskih komunikacija, posle sprovođenja analize tržišta u septembru 2010. godine, stvoreni su uslovi za dalji razvitak liberalizacije u mobilnoj telefoniji preko stvaranja mogućnosti za ulazak na tržište mobilne telefonije i za virtualne mobilne operatere.

Agencija elektronskih komunikacija uz proceduru javnog tendera dodelila je licencu za korišćenje radio-frekvencija za obezbeđivanje javnih mobilnih komunikacijskih servisa iz treće generacije (3G) pored standarda IMT-2000/UMTS u januaru 2008. godine Kosmofonu, a 2009. godine i T-mobajlu. U 2012. godini Agencija za elektronske komunikacije planira da otvori tender za dodelu licence iz četvrte generacije mobilne telefonije (4G).

Posebna pažnja posvećena je širokopojasnom internetu posle uspeha sa realizacijom projekta *Bežični internet na celoj teritoriji Republike Makedonije*. Povećan broj servisa koji se nude (a i traže) preko interneta, traži veće brzine prenosa koje omogućuje širokopojasni internet. Agencija elektronskih komunikacija preuzela je inicijativu na ovom polju i tokom 2006. i 2007. godine sprovela je aktivnosti za uvođenje fiksne bežične sisteme (FWA) u frekventnom opsegu 3400–3600 MHz. Ali, nažalost, ovaj projekat u praksi nije zaživeo.

Cene za interkonekciju (cene za međusobno povezivanje) koje su utvrđene prvom verzijom Referentne ponude o interkonekciji (RIO) iz januara 2006. godine, predstavljale su najveću prepreku liberalizaciji tržišta, jer su velikoprodajne cene iz referentne ponude veće od maloprodajnih cena koje plaćaju krajnji korisnici makedonskog Telekom i u takvom slučaju ne postoji nikakav realan *business case* za nove operatere u fiksnoj telefoniji.

RIO je jedan od osnovnih postulata za omogućavanje realne liberalizacije tržišta i obezbeđivanje zdrave konkurencije. To je praktično dokument u kojem su sadr-

žani svi neophodni parametri i uslovi pod kojima alternativni operateri mogu da koriste mrežu makedonskog Telekom.

Promenama u RIO, koje su izvršene u nekoliko navrata u proteklih nekoliko godina i smanjenjem cena za međusobno povezivanje, stvoreni su uslovi za ulazak novih alternativnih operatera u fiksnoj telefoniji. Isto tako, novi LRIC model koji koristi makedonski Telekom doveo je do smanjenja cena interkonekcije.

I pored značajnih promena i smanjenja cena interkonekcije, kao vrlo ozbiljna prepreka za ulazak alternativnih operatera na tržište fiksne telefonije predstavlja enormno visoka cena iznajmljivanja linija koje novi/alternativni operateri treba da plaćaju makedonskom Telekomu. Visoka cena iznajmljivanja linija jeste razlog povećane cene i u mobilnoj telefoniji jer i mobilni operateri isto tako koriste iznajmljene linije po istim visokim cenama. Ovom pitanju Agencija elektronskih komunikacija treba da posveti veliku pažnju u budućnosti.

ZAKLJUČAK

Proces liberalizacije i uspostavljanja zdravih konkurentskih odnosa poslovanja ide u pozitivnom smeru, razume se uz određene probleme na tom putu.

Cena koju plaća krajnji korisnik servisa još uvek je visoka za standard prosečnog građanina. Internet penetracija znatno je povećana proteklih godina i na višem je nivou nego u susednim zemljama. Konkurencija u fiksnoj telefoniji je na prosečnom nivou, izuzev u međunarodnom saobraćaju. Kao glavni uzrok za takvu situaciju najčešće se navode previsoke cene za interkonekciju. Smanjenjem cena za interkonekciju stvaraju se uslovi povećanog interesa za ulazak novih alternativnih operatera u fiksnoj telefoniji koji sada mogu da potpišu ugovor o interkonekciji po tržišnim cenama. Time se postiže uspostavljanje višeg nivoa liberalizacije na tržištu elektronskih komunikacija i zdravih konkurentskih odnosa.

Vrlo je značajno da se uradi opsežna analiza svih odredaba Zakona o elektronskim komunikacijama i da se predlože adekvatne promene sa ciljem da se prevaziđu određeni problemi njegove implementacije. Posebno je značajno da se urade izmene Zakona čime bi se odstranile sve slabosti i nedorečenosti u postojećem Zakonu koje su se pokazale u implementaciji Zakona u poslednjih pet godina. Posebnu pažnju treba posvetiti smanjenju rokova implementacije odluka, rešenja i podzakonskih dokumenata koje donosi Agencija elektronskih komunikacija. Dosadašnje iskustvo je pokazalo da je za svaki pojedinačni akt Agencije neophodno najmanje devet meseci za njegovu implementaciju.

Kao vrlo ozbiljna prepreka za potpunu liberalizaciju tržišta posebno je naglašavana neusaglašenost postojećih koncesijskih ugovora fiksnog operatera i oba mobilna operatera. Ali sa izmenama Zakona o elektronskim komunikacijama iz 2009. godine i ta je prepreka ukinuta jer su izmenom Zakona koncesijski ugovori prestali da postoje.

Sprovođenjem svojih zakonskih nadležnosti a naročito zbog svojih aktivnosti u proteklom periodu, i to posebno u donošenju podzakonskih akata, Agencija za elektronske komunikacije se polako ali sigurno nameće kao regulatorno telo koje svoju poziciju na tržištu kao regulator ostvaruje uspešno, obezbeđujući maksimalno moguće formalne uslove za liberalizaciju tržišta i uspostavljanje većeg nivoa konkurencije na tržištu.

THE ESTABLISHMENT OF LIBERALIZATION AND REFORMS IN THE ELECTRONIC COMMUNICATIONS SECTOR IN THE REPUBLIC OF MACEDONIA

Trajchevski Zoran

Caric Marko

Arsov Boris

Abstract: *The liberalization of telecommunications sector in the Republic of Macedonia commenced in 1996 with the adoption of the Law on Telecommunications and the amendments thereof in 1998. The legal framework for full liberalization of the telecommunications market was achieved with the 2005 Law on Electronic Communications which was harmonized with the latest EU regulatory package from 2002.*

The Law on Electronic Communications provides the terms and conditions for interconnection and access, applying the principle of transparency and non-discrimination. It sets forth the operators with significant market power on the relevant markets, the selection of universal service provider and notification procedure. Also, it lays down the rules applicable for the distribution of limited resources (radiofrequency spectrum, numerical space).

The Government of the Republic of Macedonia has taken special efforts to accelerate the liberalization process, stressing out the internet use and the aggressive introduction of competition in all telecommunications segments. This is a prerequisite for the creation of the so-called inclusive information society which not only creates prerequisites for the reduction of "digital gap" (i.e. rapid increase of economy, improvement of social and cultural cohesion, creation of new jobs, reduction of business operational costs)

but it also accomplishes the principle goal behind the general policy of the Government, which is to make the most of the benefit entailed by the globalization process and to place the Republic of Macedonia on the world map of networking economies.

Key words: *globalization / market liberalization / electronic communications / legal framework / privatization / competition*

LITERATURA

1. Anderson, R. D., Sweeney, J. D., Williams, A. T. (2005). *Statistics for business and economics*, Mason, Thomson South-Western
2. Atanasovski, Z. (2004). *Javni Finansi*, Skoplje, Ekonomski fakultet
3. Der Velde, M. V., Jansen, P., Anderson, N. (2003). *Guide to Management Research Methods*, Malden; Oxford, Wiley-Blackwell
4. Petkov, F., Efremof, K. (2008). *Report on foreign trade of Macedonia 2008*, Skoplje, USAID Business Activity
5. Todevski, D. (2007). *Javni Finansi*, Skoplje, Euro-mak kompani
6. Toseva, G., Efremof, K., Blazevski, F. (2007). *Report on foreign trade of Macedonia*, Skoplje, WTO Compliance Activity